

Rozstrzelana niepodległość. Ofiary zbrodni pomorskiej 1939. Materiały XXIX sesji naukowej w Toruniu z 22 listopada 2019 roku, pod red. T. Cerana, Biblioteka Fundacji „Archiwum Pomorskie Armii Krajowej” (t. LXXVI), Toruń 2020

W Bibliotece Fundacji „Archiwum Pomorskie Armii Krajowej” w Toruniu jako tom LXXVI ukazała się książka zawierająca materiały sesji naukowej, która odbyła się w Toruniu 22 XI 2019 r. Była to XXIX sesja, zorganizowana przez Fundację Generał Elżbiety Zawackiej we współpracy z Delegaturą Instytutu Pamięi Narodowej w Bydgoszczy. Jej temat brzmiał: „Rozstrzelana niepodległość. Ofiary zbrodni pomorskiej 1939”. Redaktorem publikacji z materiałami sesji jest Tomasz Ceran.

„Zbrodnia pomorska 1939” jest to termin od kilku lat funkcjonujący w historiografii. Redaktor tomu i autor tego terminu Tomasz Ceran napisał we wstępie: „Pojęcie to należy rozumieć jako eksterminację przez

Niemców na terenie przedwojennego województwa pomorskiego polskiej ludności cywilnej (w tym kaszubskiej), głównie inteligencji, ale także rolników i robotników, osób chorych psychicznie oraz pomorskich Żydów w pierwszych miesiącach okupacji”.

Omawiana książka zawiera dziesięć tekstów. Zostały one podzielone na dwie części. W części pierwszej, zatytułowanej „Portrety”, znajdują się artykuły dotyczące ofiar zbrodni pomorskiej. Autorem pierwszego pt. *Niepodległościowcy/państwowcy w latach II Rzeczypospolitej (1920–1939)*. Szkic do portretu zbiorowego jest Przemysław Olstowski. Bohatero-

wie artykułu, wymienieni w tytule, niepodległościowcy/państwowcy należeli do polskiej elity społecznej i politycznej na Pomorzu, byli polskimi działaczami narodowymi, budowali państwowość polską na Pomorzu po przyłączeniu tej dzielnicy do niepodległej Polski w 1920 r., a także przyczynili się do jej integracji z pozostałymi ziemiami polskimi. Autor scharakteryzował tę grupę społeczną. To właśnie oni stali się po wybuchu drugiej wojny światowej ofiarami zbrodni pomorskiej.

O ludziach, których okupanci niemieccy skazali na eksterminację, napisał w kolejnym tekście Tomasz Ceran. Tekst nosi tytuł *Ofiary zbrodni pomorskiej 1939 – portret zbiorowy*. Głównym celem sprawców zbrodni była eksterminacja inteligencji, którą okupant określił jako „polską warstwę przywódczą”. Przedstawiciele inteligencji nie byli jednak jedynymi ofiarami; stały się nimi również osoby chore psychicznie oraz Żydzi. Wśród ofiar znaleźli się także przedstawiciele innych grup społeczeństwa polskiego – rolnicy i robotnicy. Wielu z nich było działaczami narodowymi i pełniło rolę przywódców swojej lokalnej społeczności. Osobom chorym psychicznie poświęcony został kolejny artykuł autorstwa Izabeli Mazanowskiej, zatytułowany *Eksterminacja pacjentów szpitali psychiatrycznych na Pomorzu Gdańskim w 1939 r.* Chodzi o pacjentów szpitali w Świeciu, Kocborowie i Chojnicach, którzy zostali zamordowani w różnych miejscowościach Pomorza.

Autorem kolejnego tekstu jest Mieczysław Góra, a tekst nosi tytuł *Zbrodnia pomorska 1939 – bagnety Wehrmachtu w Wichrowicach i Wilkowicach*. Dotyczy zbrodni popełnionych przez żołnierzy Wehrmachtu we wsiach Wichrowice i Wilkowice, leżących w gminie Chocień, w powiecie włocławskim. Zamordowali oni 20 mężczyzn – cywilów, co potwierdziły zeznania świadków. Wydarzenia te nie zostały dotąd opisane w literaturze. Kolejne dwa teksty poświęcone są konkretnym bohaterom, ofiarom zbrodni pomorskiej. Jarosław Maciej Zawadzki napisał o senatorze Pawle Ossowskim. Paweł Ossowski był adwokatem, notariuszem i działaczem polskich organizacji w czasach zaborów. Po odzyskaniu niepodległości pełnił urząd starosty chełmińskiego. Był działaczem Stronnictwa Narodowego i w 1928 r. został wybrany na senatora. Po wybuchu drugiej wojny światowej został aresztowany i osadzony w Forcie VII w Toruniu, a następnie rozstrzelany. Drugą postacią opisaną w publikacji jest Józef Władysław Bednarz; tekst jemu poświęcony napisał Mateusz Kubicki. Józef Władysław Bednarz był lekarzem psychiatrą, w młodości, w okresie zaborów działaczem Polskiej Partii Socjalistycznej, w niepodległej Polsce dyrektorem Krajowego Zakładu Psychiatrycznego w Świeciu i autorem wielu artykułów naukowych z zakresu psychiatrii. Został zamordowany 11 XI 1939 r.

Druga część publikacji „Rozstrzelana niepodległość. Ofiary zbrodni pomorskiej 1939” nosi tytuł „Pamięć i edukacja”. W pierwszym tekście tej części Remigiusz Ławniczak opisuje miejsca egzekucji ofiar, znajdujące się w powiecie chełmińskim oraz ich upamiętnienie. Kolejny artykuł Mirosława Sprengera dotyczy Teki edukacyjnej i Portalu edukacyjnego Instytutu Pamięci Narodowej pod tytułem *Zbrodnia pomorska 1939*. IPN wydał już wiele tek edukacyjnych; po raz pierwszy taki materiał dla nauczycieli i uczniów przygotowała bydgoska Delegatura IPN. Portal internetowy stanowi uzupełnienie teki i jest ogólnie dostępny.

Następny tekst został zatytułowany *Park Pamięci Ofiar Zbrodni Pomorskiej 1939 w Toruniu – idea, realizacja, przesłanie*. Jego autor Marcin Swaczyna opisuje, jak doszło do powstania parku i stojącego na jego terenie pomnika Pamięci Ofiar Zbrodni Pomorskiej.

Pomnik został odsłonięty w 2018 r. Stworzono jedno centralne miejsce upamiętnienia; do tego momentu miejsca pamięci powstawały tam, gdzie dokonywane były zbrodnie. W ostatnim tekście *Więcej niż film. Serial dokumentalny „Zbrodnia pomorska”* Sebastian Bartkowski przedstawia działalność Instytutu Filmowego Unisławskiego Towarzystwa Historycznego. Instytut powstał w 2014 r. w ramach Towarzystwa, które już wcześniej prowadziło działalność edukacyjną i realizowało filmy dokumentalne. Po utworzeniu Instytutu powstał film dokumentalny *Eksterminacja inteligencji pomorskiej 1939–1945*. Następnie zrealizowano serię filmów o zbrodniach w Inowrocławiu, Karolewie, Dąbrowie Chełmińskiej i Szpęgawsku, w przygotowaniu jest kolejny dokument „Barbarka 1939”. Filmy prezentowane były w wielu miejscowościach Pomorza, także na kanale YouTube i w programach telewizji regionalnej.

Do publikacji dołączona została w aneksie Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 VIII 2019 r. upamiętniająca ofiary zbrodni pomorskiej z 1939 r. Indeksy osób i miejscowości ułatwiają czytelnikowi znalezienie potrzebnych wiadomości. Publikacja zawiera również informacje o autorach tekstów i zdjęcia dotyczące zbrodni pomorskiej i jej upamiętnienia.

Ewa Gawrońska